

IV. A retorika gyakorlata a bírósági eljárásban

1. A perbeszéd típusai

A történeti és elméleti kérdésekkel foglalkozó fejezetek után az a pont következik, ahol a jog és a retorika a gyakorlatban is találkozik. Korábban a szó erejét fegyverként emlegettem. Ha hagyom, hogy ez a gondolat tovább gyűrűzzön, akkor arra a következtetésre kell jutnom, hogy a bírósági beszédekben, az ügyész és az ügyvéd harca bontakozik ki, a tárgyalóterem csataterén. A szó erejével, a jogi ismereteikkel és a retorika fegyvertárának segítségével, ők vívják harcukat hallgatóságuk előtt, akit meggyőzni kívánnak saját nézőpontjuk helyességéről. A retorika gyakorlata, a jog nézőpontjából vizsgálva, ebben a felvázolt helyzetben, a bírósági eljárás során ölt testet. A tárgyalótermi helyzetet közelebbről szemre véve, egy olyan kommunikációs helyzetet figyelhetünk meg, ahol az adó és a vevő szerepét az ügyész és az ügyvéd felváltva tölti be. Üzenetüket a hallhatóságnak címezve, egy jogi keretek között meghatározott kontextusba ágyazva igyekeznek eljuttatni. Ennek a célnak az elérésében egy közös kód segíti őket, amely nem áll másból, mint a közös nyelvből, amelynek magvát a nyelvi, jogi és retorikai ismeretük adja. Így képesek arra a tárgyaláson egymásnak feszülő erőt képviselő jogászok, hogy „egy közös nyelvet” beszéljenek.

Mielőtt a bírósági beszédek, vagy más néven perbeszéd típusait csoportosítanám, úgy vélem, hogy érdemes elsőként azt meghatározni, hogy mit értünk alatta. Tóth Mihály vád- és védőbeszéd gyűjteményének előszavában úgy határozza meg a perbeszédet, mint ami „egyszerre szónoki remeklés, és korrekt, pontos, minden lényeges kérdésre kiterjedő (de a lényegtelen dolgokat mellőző) szakmai záróbeszéd is egyben. A bizonyítás anyagának ügyészi és védői összefoglalása, meggyőzően és hatásosan felépítve.”⁶¹ Ez alapján a perbeszéd úgy határozható meg egyfajta kettős – retorikai és jogi – vonalvezetés mentén, mint egy olyan eljárásjogi cselekmény, ami sajátos retorikai mű is egyben.

Dolgozatom ezen részében szeretném felhívni arra a figyelmet, hogy a perbeszéd képezik a tárgyalások tetőpontját, ahol a tény- és jogkérdések eldöntéséhez, meggyőző funkciójukkal nagyban hozzájárulnak. Jellemző rájuk továbbá a közvetlenség, a

⁶¹ TÓTH M. (szerk.): *Híres magyar perbeszéd. A közelmúlt nevezetes vád- és védőbeszédei (Bevezető tanulmányokkal)*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013. 7.

szóbeliség, és a nyilvánosság is. Mindezen funkciók és jellemzők – és ezáltal a bírósági beszédek – szoros kapcsolata a retorika tudományához egyértelműen bizonyítható.

A bírósági eljárás során a perbeszédeket szűkebb és tágabb értelemben is meghatározhatjuk. „Szűkebb értelemben csak a vád- és védbeszéd tartozik a perbeszéd fogalmi körébe, tágabb értelemben azonban ide tartoznak a sértett, a magánfél és az egyéb érdekelt felszólalásai, a vád és védbeszédre adható válaszok, sőt egészen tág értelemben a vádlott utolsó szóhoz való joga, illetve annak gyakorlása is.”⁶² A felsorolt beszéd típusokon kívül említésre méltó az ítélet maga is, mint retorikai mű, amely a büntetőjogi tárgyalás zárásaként elhangzik.

Dolgozatomban további részeiben megvizsgálom a perbeszédek jogi szabályozását, majd a vád- és védbeszédekkel kívánok részletesebben foglalkozni.

2. A perbeszédek jogi szabályozása

A büntetőeljárás során a perbeszédre leggyakrabban az elsőfokú tárgyalás során kerül sor. A büntetőeljárásról szóló törvény ezt a következőképpen szabályozza:

„A bizonyítási eljárás befejezése

313. § A bizonyítási eljárás lefolytatása után, ha bizonyítási indítványt nem tettek, vagy azt a bíróság elutasította, a tanács elnöke a bizonyítási eljárást befejezettnek nyilvánítja, és felhívja a jogosultakat a perbeszéd és a felszólalások megtartására.

A perbeszéd és felszólalások

314. § (1) Az ügyész vádbeszédet, a védő védőbeszédet tart, a vádlott, a sértett, a magánfél és az egyéb érdekelt felszólalhat.

(2) Ha ugyanazon vádlott érdekében több védő jár el, a védőbeszédet a vezető védő vagy az általa kijelölt védő tartja. Ha a sértett, a magánfél és az egyéb érdekelt érdekében több képviselő jár el, a felszólalást – megegyezésük szerint – egyikük tartja.

(3) Perbeszéd közben a szót nem lehet megvonni.

(4) A perbeszéd nem szakítható félbe, kivéve, ha bűncselekményt megvalósító kifejezést foglal magában, rendzavarást kelt, továbbá ha az eljárás elhúzásának megakadályozása érdekében ez szükséges.

(5) Ha a védő nincs jelen a tárgyaláson, a védőbeszédet a vádlott adhatja elő.

⁶² Uő. *Retorika és igazságszolgáltatás*. 98.

315. § (1) Az ügyész a vádbeszédében, ha a vádlott bűnösségét megállapíthatónak tartja, a jogszabályokat is megjelölve, indítványt terjeszt elő arra, hogy a bíróság

a) a vádlottat mely tények alapján, milyen bűncselekményben mondja ki bűnösnek,

b) milyen büntetést szabjon ki, illetőleg intézkedést alkalmazzon,

c) milyen egyéb rendelkezést tegyen.

(2) Az ügyész a büntetés, illetőleg az intézkedés meghatározott mértékére nem tehet indítványt.

(3) Ha az ügyész a vádlott bűnösségét nem tartja megállapíthatónak, a perbeszédében a jogszabályokat is megjelölve, indokolt indítványt tesz a vádlott felmentésére.

316. § Az ügyész után a sértett, a magánfél és az egyéb érdekelt felszólalhatnak. A sértett nyilatkozhat arról, hogy a vádlott bűnösségének megállapítását és megbüntetését kívánja-e. A magánfél megjelöli, hogy milyen összegben érvényesíti a polgári jogi igényét, ezt indokolhatja, távolléte esetén a bejelentett igényt az iratokból kell felolvasni. Az egyéb érdekelt a jogát vagy jogos érdekét közvetlenül érintő körben indítványt tehet.

317. § (1) A felszólalások után a védőbeszéd következik. A védő perbeszéde után a vádlott is szót emelhet saját védelmére.

(2) Több vádlott esetén a védőbeszéd sorrendjét a tanács elnöke határozza meg.

318. § (1) A perbeszéd és a felszólalások után, azok sorrendjében viszonzválaszoknak van helye. A viszonzválaszra további viszonzválasz adható, utoljára a védő, illetőleg a vádlott szólhat.

(2) A perbeszéd, felszólalások, illetve a viszonzválaszok után, ha a vádlott hallássérült, kérésére lehetőséget kell biztosítani számára a jegyzőkönyv elolvasására.

Az utolsó szó joga

319. § Az ügydöntő határozat meghozatala előtt az utolsó szó joga a vádlottat illeti.”⁶³

Összegzésképpen az olvasható ki a törvényből, hogy a vád- és védőbeszédre a bizonyítási eljárás után, és az ítélelhozatal előtt kerül sor. Ezért szokás a perbeszédet, mint „hidat”⁶⁴ emlegetni. A vádbeszéd a védőbeszéd szabályozását összehasonlítva arra a következtetésre jutottam, hogy a vád oldalával szemben részletesebb, több kötelező tartalmi elemet ír elő a törvény. A védelem kevésbé van jogszabályilag korlátok közé szorítva. A tágabb értelemben vett perbeszédet, – felszólalás, viszontválasz, utolsó szó

⁶³ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról, 313-319. §

⁶⁴ TREMMEL F.: *Igazságügyi retorika*. 10.

– röviden nevesíti csupán a törvény. Szabályozásuk, sorrendjük meghatározásában merül ki.

3. A vádbeszéd sajátosságai

A büntetőeljárás során a legtöbb esetben nyilvános tárgyalás keretei között, a bizonyítási eljárást követően a vád képviselője szólalhat fel először és tarthatja meg vádbeszédét hallgatósága előtt. A következő sajátosságai emelhetők ki ennek a beszédnek, amely így elhatárolható a védőbeszédtől és az ítélettől. Egyik megkülönböztető tulajdonsága az, hogy benne az ügyész, a saját meggyőződéseként az ügyészség álláspontját adja elő. Másik pedig az, hogy elsősorban a bíróság címzettje.

A perbeszéd tartására nem csupán az ügyész jogosult, hanem egyszerűbb esetben a magánvádló illetve jogi képviselője is felszólalhat. Az egyszerűség kedvéért és büntetőjogi tudásom hiányossága miatt, eltekintek azon esetek tárgyalásától, ahol a magánvádló is felszólalhat illetve több terhelt van az ügyben. A vádbeszédek kapcsán elsősorban, az ügyész vádbeszédét szeretném, az elsőfokú tárgyalásokon közelebbről bemutatni.

Vizsgáljuk meg, mik lehetnek egy jó vádbeszéddel szemben az alapvető elvárások! Ha a beszédet annak tartalmi egységei felől közelítem meg, akkor elsőként a bevezetőről kell szólnom. Nem könnyű a helyzete az elsőként felszólaló vád képviselőjének, hiszen nagyon sok múlhat egy jó bevezetőn. Friderich Lajos egyenesen azt tanácsolja tanulmányában, hogy „inkább hagyjuk el a bevezetőt, ha nem jut eszünkbe semmi arról a perről.”⁶⁵ Mivel indíthat hát egy ügyész? Bármivel! Tremmel Flórián a következő lehetőségeket sorolja föl⁶⁶ a kezdő ügyészek számára: ki lehet emelni az adott ügy gócpontját, meg lehet ragadni egy jellegzetes mozzanatot, találó közmondással is nyithat a beszélő, de ha az eset jellege megengedi, akkor szemléletes, élményszerű elbeszéléssel is kezdődhet a szónoklat.

Retorikai szempontból egy átgondolt, leleményes bevezetés a hallgatóság meggyőzése, vagy meggyőződésében való megerősítés szempontjából sokat nyomhat a latba, ezért érdemes rá odafigyelni.

⁶⁵ TÓTH M. (szerk.): *i.m.* 15.

⁶⁶ TREMEL F.: *Igazságügyi retorika.* 80-2.

A tényállás előadásával kapcsolatban azt kell először megállapítanom, hogy az egyes ügyek bonyolultsági fokát szem előtt tartva az ügyész feladata eldönteni azt, hogy ezt a tartalmi egységet megtartsa vagy elhagyja beszéde során. Egyszerű esetek kapcsán ez a rész akár ki is maradhat. Bonyolult ügy esetén sok gondot okozhat a tényállás bemutatása. Nem szabad az ügyésznek abba a hibába esnie, hogy a tényállás ismertetése pusztán felsorolássá silányuljon. Tóth Mihály szerint az a legjobb megoldás, hogy „a bizonyítékok értékelésére lehetőleg a tényállás ismertetésével összhangban kerüljön sor. Törekedjünk tehát arra, hogy ne különüljenek el egymástól a száraz, s a vádbeszéd elhangzásakor rendszerint már unalmassá vált, mindenki által ismert tényállásrészek majd az azokra vonatkozó bizonyítékok, hanem – ha lehet – alkossanak szerves egységet.”⁶⁷ Ezen beszédrész lehetséges bonyolultságára tekintettel, a retorikai építkezésnél több szempontot is szem előtt tartva kell megterveznie a vád képviselőjének a mondandóját. Problémát jelenthet a beszéd felépítésénél, hogy a tényállást milyen részletességgel, milyen sorrendben, mivel összefüggésben ajánlatos ismertetni.

A bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban szabad bizonyítási rendszer keretében történik. Itt az ügyésznek ajánlatos a szubjektív módszert követnie. „Ez a módszer azt jelenti, hogy vádbeszédében a vádló feltárja a hallgatóság előtt, hogy milyen bizonyítékok hatására miért és hogyan alakult ki benne a meggyőződés a vádlott bűnösségét illetően. Ugyancsak jó megoldásnak tekintjük azt, hogy a bizonyítékok mérlegelésekor beleélő módon, lélektanilag hitelesen, megalapozottan elemezzük azokat.”⁶⁸

A jellemzésre a vádnak nagy gondot kell fordítania. Véleményem szerint ebben a tartalmi részben domborulhat ki leginkább a retorikai eszköztár használatának jelentősége. A vádlónak ugyanakkor vigyáznia kell, hogy ne essen olyan hibákba, mint a túlzás és az elfogultság. A vádlotról egy árnyalt kép megfestése a kívánatos, amelyben a társadalomra veszélyességét kell meggyőzően bizonyítani.

A jogi minősítés során központi szerephez jutnak az indítványok. Az ügyésznek jogszabályban előírt kötelessége, hogy indítványt tegyen az adott ügyben. Mindezt pontos jogi okfejtéssel és érvekkel kell alátámasztania. Az érvek és érvelés szerepe, az előző fejezetben kifejtett elméleti kérdések szem előtt tartásával, itt kap hangsúlyos szerepet a vádbeszéd során. A súlyosbító és enyhítő körülményeket is sorra kell itt venni. A büntetés kiszabásához kapcsolódó indítvány indoklása akkor elfogadható, ha az határozott és

⁶⁷ TÓTH M. (szerk.): *i.m.* 32.

⁶⁸ TREMMEL F.: *Igazságügyi retorika* 92.

egyénesítő formát mutat, összekapcsolódik az enyhítő és súlyosító körülmények részletes elemzésével és sorba vételével, s a jellemzéssel is összecseng.

A befejezést – ha sor kerül rá – célszerű rövidre fogni, az előzményekhez kapcsolni és hatásos elemekkel gazdagítani.

A vádbeszédeknek Tremmel Flórián három típusát különbözteti meg⁶⁹ az ügy súlyától és bonyolultságától függően. Az első esetben büntetőjogi határesetekről beszél, amelyeknél az anyagi jog megítélése vitás. A második típus az, amikor a vádlott tagadásával szemben túlnyomóan vagy kizárólag közvetett bizonyítékok állnak a rendelkezésre. A harmadik csoportba pedig a nem bonyolult és egyben csekély súlyú ügyek tartoznak. Ez alapján az adott perbeszéd lehet teljes, vagy rövidített.

Végül a vádbeszédekkel kapcsolatban azt a gyakorlati észrevételt kell még kihangsúlyoznom, amire a témában megszólaló hozzáértő emberek hívják fel a figyelmet. Eszerint egyre ritkábban hangzanak el jól felépített, logikus, szabatos, valódi értéket képviselő ügyészi beszédek a tárgyalásokon. Ennek okát Tóth Mihály a következő három okban határozza meg: „kiváltképpen a vádlói oldalon úgy vélik, hogy a retorika hagyományos eszközei idegenek a szakszerűségtől. A másik ok, ami miatt ma ritkán lehetünk jó szónoki teljesítmény tanúi, nyilván az, hogy idő sincs gondolataink cizellált kifejtésére. Állandó időhiánnyal küzdünk, s így örülünk, ha a szakmai minimumnak eleget tudunk tenni. Végül az is ok lehet, hogy látni valóan csökkent a meggyőzés hagyományos eszközrendszerének szerepe a vád és védőbeszéd kapcsán.”⁷⁰

4. A védőbeszéd sajátosságai

A védőbeszéd a bírósági eljárás során a vádbeszéd után következik. Jogilag kevésbé szabályozott és kötött, valamint nagy szerep jut benne a rögtönzésnek. *Szalóky László* a következőkben foglalja össze az ügyvédi feladatokat a védőbeszéddel kapcsolatban: „A perbeszédet mondó ügyvéd feladata, hogy meggyőzze a bíróságot a saját álláspontja helyességéről és az érveivel, indoklásával elfogadtassa. A jó perbeszéd elmondásához elsősorban jó szakmai felkészültség és a tárgyalt ügy tökéletes ismerete szükséges.”⁷¹ Ez alapján elmondható a védőbeszédéről, hogy az ügyvédi munkának azt a tetőpontját adja,

⁶⁹ *Uo.* 158-9.

⁷⁰ TÓTH M. (szerk.): *i.m.* 8.

⁷¹ *Uo.* 45.

ahol a retorikai felkészültség, az ügyismeret és a jogászi kompetenciák szintézise megvalósul.

Nézzük meg, hogy milyen is egy retorikai szempontból megfelelően szerkesztett, stílusos védőbeszéd. Ahogy már említettem, a védőbeszéd a vádbeszéd után hangzik el. A bevezető részben ebből előnyt lehet kovácsolni. Hatásos eszköze ennek az az eset, amikor a védő a vádbeszédből merít ötletet az indításhoz, mert így mindenképpen rögtönzésnek tűnik. A védelem szempontjából kialakult kedvezőtlen hangulat leszereléséhez is hozzájárulhat egy hatásos bevezető. A meggyőzés szempontját tekintve nagy súllyal esik latba, hogy a védő mennyire tudja kihasználni a bevezetésben rejlő retorikai lehetőségeket, mennyire képes arra, hogy hallgatósága figyelmét felkeltse, vagy az alapvető – számára negatív – légműt áthangolja.

A tényállás kapcsán azt kell megjegyezni, hogy mivel a vád már egyszer ismertette ezzel kapcsolatos álláspontját, a védelemnek erre a kifejtésre kell reagálnia. Ki kell emelnie, mivel ért egyet, mit akar kiegészíteni és mi ellen él kifogással. A bizonyítékok mérlegelésekor a védőnek kötelessége, hogy vitassa azt a vád által fölvezetett tényállást, ami csupán köztudomásra épül, illetve aminek jogellenes, vagy jogsértő módon szerzett bizonyíték az alapja. Itt jut hangsúlyos szerephez a bizonyítás negatív oldala, a cáfolás, amiről az előző fejezetben már írtam.

A jellemzés kapcsán ugyanazokat kell kiemelni, mint a vádbeszédek esetében: törekedni kell a vádlott jellemének árnyalt, változatos bemutatására.

A jogi előterjesztés akkor fog kellő hatást kiváltani a bírákból, ha az bizonyítási eljárás, azok eredményeinek rendszerbe foglalásán alapszik. Nem lehet csapongó, céltalan a beszéd. A büntetés kapcsán, a védőnek – az ügyészhez hasonlóan – szintén sorba kell vennie a súlyosbító és az enyhítő körülményeket is, az utóbbiak kellő hangsúlyozásával.

A befejezés ebben az esetben is elmaradhat, bár az én meglátásom szerint retorikailag indokolt lenne egy bevezetővel és befejezéssel is ellátott védőbeszéd, ami kerek egységet alkotna.

Szítás Benedek a védőbeszédek kapcsán az egyik legfontosabb elvárásnak a megfelelő stílust tartja, hiszen csak az válthatja ki hallgatóságából az elérni kívánt hatást, aki meggyőződéséből, hitelesen beszél. Eszerint: „a jó stílusú védő önmagában, befelé bányázkodik, kifelé építkezik. Ha valakiben, hát a védőben nagy lánggal kell, hogy

lobogjon az ártatlanság vélelmének tüze. Ez kiapadhatatlan forrás, illetve legalábbis az kellene, legyen.”⁷²

Tremmel Flórián nem csak a vádbeszédeket sorolta csoportokba az ügy súlyosságára és bonyolultságára tekintettel, hanem a védőbeszédeket is. Ezek szerint megkülönböztet három alaptípust, nevezetesen: „teljes egészében ellentétben áll a vádbeszéddel; a vádbeszédhez képest kiegészítő, módosító jellegű; lényegében csatlakozik a vádbeszédhez.”⁷³ A védőbeszéd alapvető típusát ez alapján az ügy egyedi jellege határozza meg.

Mivel a vádbeszédek kapcsán megemlítettem azok színvonalának gyengülését, nem kerülhetem meg ezt a témát védőbeszédek esetében sem. Szitás Benedek a következőkben leírtak szerint látja manapság az ügyvédek által előadott perbeszédeket: „Meglátásom szerint a védőbeszéd nincs válságban, de kedvezőtlen jelek azért tapasztalhatóak. Az ügyvéd kollegák beszédei helyenként formálisak, rövidek és – amit figyelemre méltónak tartok – stilisztikailag egyre igénytelenebbek, szegényesek.”⁷⁴

Összességében a védőbeszéd egy látszólag rögtönzésnek tűnő, bizonyításokat és a vád vitatható állításait cáfoló szónoki mű, amely mögött komoly ügy- és normaismeret áll.

5. A vád- és védőbeszéd összevetése

Ahogy a körte és az alma is gyümölcs, úgy a vád- és védőbeszéd is perbeszéd. A két gyümölcs összehasonlítása ugyanolyan érdekes feladat, mint a két említett beszédé is. Mi alapján lehet őket összemérni? Alakra, ízre, színre? avagy Jogi szabályozására, kötöttségére, felépítésére tekintettel? Nem egyszerű kérdések, de valamiféle összevetésre mégiscsak vállalkozom. A vád - és védőbeszéd legfontosabb jellemzőinek összegzését egy Szitás Benedekkel készült interjú⁷⁵ és Tremmel Flórián könyvének lábjegyzetben meghatározott részeire⁷⁶ támaszkodva a következő táblázatban igyekszem összefoglalni.

⁷² TÓTH M. (szerk.): *i.m.* 42.

⁷³ TREMMEL F.: *Igazságügyi retorika.* 159-60.

⁷⁴ TÓTH M.(szerk.): *i.m.* 41.

⁷⁵ <http://ugyvedvilag.hu/rovatok/eletmod/jog-es-retorika-kulonos-tekintettel-a-perbeszedek-szerepere>

⁷⁶ TREMMEL F.: *Igazságügyi retorika.* 149-56.

	Vádbeszéd	Védőbeszéd
Törvényi szabályozása	A törvény meghatározza a kötelező, minimális tartalmi elemeit: <ul style="list-style-type: none"> • indítvány • a vád tárgyává tett tények pontos megfogalmazása 	Törvényileg nincs részletesen szabályozva. Ennek oka a védelem szabadsága.
Szabadság foka	A kötelező elemeken túl retorikai szabadság jellemzi.	Nagyfokú szónoki szabadság jellemzi. Felépítésére, szerkezetére nincsenek merev szabályok.
Sorrend	A védőbeszéd előtt kell elhangoznia. Nehézségét az adja, hogy előre cáfolnia kell a védőbeszédet, így a védő koncepcióját előre ki kell következtetnie.	A vádbeszéd után kell elhangoznia, ezért több rögtönzési elemet kíván. Ki kell fejtenie saját álláspontját, az ügyészét pedig vitatnia kell.
Ténybizonyítás	Pozitív bizonyítás. Célja: bizonyosság elérése. Szintetikus módszer jellemzi, több kérdéssel foglalkozik.	Ellenbizonyítást szorgalmaz. (Cáfol) Célja: kétségek támasztása. Analitikus módszer jellemzi, kevés vagy csupán egy kérdéssel foglalkozik.
Indítványok	Követelmény vele szemben a direkt, szintetizáló jelleg. Kizárt az alternativitás, mivel az ügyész csak egyféle indítványt tehet.	Megengedett az alternatív indítvány (józan mértékkel).
Beszéd felépítése	Progresszív jellegű építkezés. Végkifejletében a bűnösség kimondására vonatkozó indítvány megtétele a cél.	Induktív vagy deduktív módon is építkezhet. Akár a perbeszéd elején is kimondhatja a végkövetkeztetést.

Súlyos hiba	Az ügyész elfogult a sértettel szemben.	A védőtől nem hangzanak el az „ártatlan” és „felmentés” szavak.
Eljárási cselekmény funkciója	Bűnüldözési funkció.	Védekező funkció.

A beszédek közös jegye, hogy mindkettő alapos felkészülést és ügyismeretet kíván. Az alapvető különbség köztük, hogy a vádbeszédben a kötöttség és szabályozottság dominál, ezzel szemben a védőbeszéd nagyobb szabadságot enged a jogásznak.